

Stjepan Baloban

MILOSZRĐE I PRAVEDNOST U SOCIJALNOM NAUKU CRKVE

Prof. dr. sc. Stjepan Baloban

Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb

UDK: 24[261.6:316][177.74+234.14+241.513+241.521+24
1.537] [262.15+266.3] [262.13LAV XIII.; IVAN
PAVAO II.; BENEDIKT XVI.; FRANJO] [269.5"2015./2016."
(091)"1891./2016."[0.000.282]

Pregledni rad

Primljeno: 2. svibnja 2017.

„Izvanredni jubilej milosrđa“ (8. prosinca 2015. – 20. studenoga 2016.) potaknuo je brojne rasprave o odnosu milosrđa u crkvenom životu. U članku pod naslovom „Milosrđe i pravednost u socijalnom nauku Crkve“ autor se bavi do sada manje obrađivanom tematikom mogućnosti odnosa milosrđa i pravednosti u socijalnom učenju Katoličke Crkve. Naime, dosadašnji socijalni nauk Crkve uglavnom se temeljio na „matrici pravednosti“ i time argumentima pravednosti davao svoj doprinos zbivanjima u društvu. Premda do novijega vremena tematika milosrđa nije značajnije prisutna u socijalnim dokumentima Crkve, autor ukazuje na opravdanost povezanosti milosrđa i pravednosti naglašavajući kako će to u budućnosti biti jedna od važnijih tema u razvoju socijalnog nauka Crkve. Prva točka „Milosrdna ljubav – pravednost – milosrđe“ pokazuje da je i s povijesnoga gledišta razvoja socijalne dimenzije vjere moguća povezanost milosrđa i pravednosti u socijalnom nauku Crkve. Druga točka „Benedikt XVI. unosi promjene u razvoj socijalnog nauka Crkve“ raspravlja o iznimnom doprinosu pape Ratzingera u odnosu na važnost milosrdne ljubavi u socijalnom nauku Crkve. U trećoj točki „Papa Franjo i milosrđe u socijalnom nauku Crkve“ tematizira se doprinos pape Franje za kojega je milosrđe jedna od središnjih tema pontifikata. Budući da je u novije vrijeme smanjeno zanimanje za socijalni nauk Crkve, autor zaključuje kako je došlo vrijeme da se „preuzme inicijativa“ i pokuša na matrici pravednosti i milosrđa odvažnije ponuditi socijalnu tematiku suvremenom čovjeku.

Ključne riječi: socijalni nauk Crkve, milosrđe, pravednost, siromaštvo, ljubav u istini u društvenim pitanjima, načelo besplatnosti.

* * *

Uvod

„Izvanredni jubilej milosrđa“ (8. prosinca 2015. – 20. studenoga 2016.) bio je prigoda za osobni, ali i za zajednički susret s tematikom milosrđa. Svećenici, pastoralni djelatnici, u praksi su se, u pastoralnom radu, susretali s brojnim pitanjima i problemima vezanim uz prakticiranje milosrđa. Može se pretpostaviti da se među pastoralnim djelatnicima najviše raspravljalo o tome mijenja li što „Izvanredni jubilej milosrđa“ u odnosu na *unutarcrkveni i vjernički život*, a posebno u odnosu na dosadašnju pastoralnu praksu svećenika? Tu su veoma aktualna pitanja odnosa milosrđa i pravednosti, milosrđa i istine, milosrđa i suosjećanja, kao i milosrđa i određene pastoralne „strogosti“ u odnosu na sakrament pomirenja, ali i druge sakramente.

Različita pitanja vezana uz tematiku milosrđa raspravljana su u Hrvatskoj i na crkveno-teološkoj razini bilo da je riječ o pojedinačnim predavanjima pastoralnim djelatnicima, teološko-pastoralnim seminarima, redovitim ili izvanrednim okupljanjima pastoralnih djelatnika. Osim toga, hrvatski teološki časopisi također su se pozabavili tom tematikom kako u pojedinačnim prilogima autora tako i u tematskim prikazima više autora. Iz letimična pogleda na napisano može se zaključiti da su se i pisani radovi odnosili najviše na tumačenje milosrđa kao takvoga te na odnos prema milosrđu unutarcrkvenoga i vjerničkoga života. Manje se obrađivala tematika milosrđa u odnosu na javni i društveni život premda papa Franjo naglašava važnost milosrđa i za društveno-politički život u svijetu.¹ U tom se kontekstu neizbježno postavlja pitanje je li i na koji je način milosrđe zastupano u suvremenom socijalnom nauku Katoličke Crkve koji se, počevši od pape Lava XIII. i prve socijalne enciklike

¹ Tako u jednom intervjuu na pitanje novinara zbog čega je našem čovječanstvu potrebno milosrđe, papa Franjo odgovara: „Zato što je to ranjeno čovječanstvo, čovječanstvo koje nosi duboke rane. Ne zna kako ih liječiti ili smatra da ih se uopće ne može liječiti.“ Papa FRANJO, *Božje ime je milosrđe*. Razgovor s Andreom Torniellijem, Verbum, Split, 2016., 31.

„Rerum novarum“ (15. svibnja 1891.), najvećim dijelom oslanja na „matricu pravednosti“? Može li, primjerice, u raspravi o razvoju, socijalnoj državi ili nezaposlenosti bilo kakav utjecaj imati milosrdna ljubav, odnosno milosrđe, ili se u toj raspravi u socijalnom učenju Crkve moramo držati isključivo „matrice pravednosti“ kako bismo u suvremenom svijetu mogli, kao kršćani, dati svoj crkveno-teološki doprinos kao što je to bilo od kraja 19. stoljeća! Drugim riječima, može li se kršćanska tematika milosrđa argumentirano primijeniti na život konkretna čovjeka u društvu, na poslu, u politici, u kulturi, u medijima ili se odnosi u javnom životu temelje isključivo na matrici pravednosti, kako se to uglavnom razumije i tumači u suvremenom svijetu! Tako se nužno postavlja pitanje odnosa milosrđa i pravednosti u socijalnom nauku Crkve. Smatramo da će to u budućnosti biti jedna od važnijih tema u razvoju socijalnog nauka Crkve, odnosno u traženju odgovora na pitanje: Na koji način kršćani, katolici, mogu doprinijeti promjenama na bolje u javnom životu, konkretno u gospodarstvu, u politici, u medijima, u kulturi...? Primarna je namjera ovoga rada ukazati na to koliko je tematika milosrđa *uopće prisutna* u socijalnim dokumentima Crkve, a čemu se, kao tematici, nije poklanjala pozornost u suvremenim raspravama o socijalnom nauku Crkve. Osim toga, barem u naznakama, pokušat će se ukazati na opravdanost povezanosti milosrđa i pravednosti u socijalnom nauku Crkve, odnosno na svojevrsan razvoj tematike milosrđa u socijalnom učenju postkonzilskih papa, posebno Ivana Pavla II., Benedikta XVI. i pape Franje.

Poznato je da se Katolička Crkva krajem 19. stoljeća aktivno uključila u raspravu o zbivanjima u društvu i tako je počela razvijati svoj socijalni nauk koji je svojevrsnu kulminaciju doživio sa svetim Ivanom Pavlom II. kojega s pravom možemo nazvati „socijalnim papom“.² Nakon Ivana Pavla II., pape etičara i filozofa, dolazi papa dogmatičar, Benedikt XVI., koji čini *svojevrsni pomak* u socijalnom

2 Više je opravdanih razloga za tu tvrdnju. Usp. Stjepan BALOBAN, Socijalni nauk Ivana Pavla II., u: Ines SABOTIĆ – Željko TANJIĆ – Gordan ČRPIĆ (ur.), *Ivan Pavao II. poslanje i djelovanje. Zbornik radova sa simpozija održanog u Zagrebu 24. lipnja 2005. godine*, Glas Koncila – Institut društvenih istraživanja Ivo Pilar – Katolički bogoslovski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve HBK, Zagreb, 2007., 119-126.

učenju Crkve upravo pod vidom promjene perspektive povezujući još više evangelizaciju i socijalno učenje Crkve, odnosno dajući još veće značenje socijalnom nauku Crkve unutarcrkvenoga života i djelovanja. Papa

Benedikt XVI. stavlja naglasak na ljubav kao „najizvrsniji put socijalnog nauka Crkve“³ i time otvara put primjeni milosrđa u socijalnom nauku Crkve što na svoj specifičan način čini papa Franjo.

1. Milosrdna ljubav – pravednost – milosrđe

Od početka kršćanstva socijalna je dimenzija vjere bitan dio života Crkve kako na praktičnom planu, što se očitovalo preko konkretna pomaganja siromašnima tako i na teoretskom planu, što je vidljivo iz spisa crkvenih Otaca. *S jedne strane*, postupno se razvija karitativno djelovanje koje postaje sastavnim dijelom života kršćanske zajednice. Konkretna pomoć članovima kršćanske zajednice koji su u potrebi očitovala se od prvih euharistijskih susreta u kojima se uvijek sakupljalo za siromašne. U postupnom ustrojstvu kršćanskih zajednica neizostavno mjesto ima milosrdna ljubav i to će se tijekom stoljeća s više ili manje uspjeha razvijati.⁴ Bez obzira na brojne poteškoće s kojima se susretala Crkva, posebno odnos prema državi nakon što kršćanstvo ediktom cara Konstantina 313. godine dobiva slobodu, prakticiranje milosrdne ljubavi postaje zaštitnim znakom kršćanske zajednice. Od uloge đakona, koji su u početku kršćanstva imali iznimno važno mjesto u konkretiziranju te milosrdne ljubavi, preko iznimno važne uloge redovništva i crkvenih pokreta u srednjem vijeku do postupne uspostave organiziranog Caritasa krajem 19. stoljeća milosrdna ljubav se konkretizirala različitim oblicima karitativnog djelovanja. Taj je razvoj doživio svoju osobitu realizaciju u osnivanju Caritasa. Nakon što je u Katoličkoj Crkvi prvi Caritas osnovan 1897. godine u Njemačkoj, sa sjedištem u Freiburgu, početkom 20. stoljeća osnivaju se Caritasi u drugim zemljama, pri-

3 BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate. Ljubav u istini* (29. VI. 2009.), Dokumenti 158, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., br. 2, 6 (dalje: CV).

4 Usp. Đuro ZALAR, *Caritas – put Crkve. Kršćansko služenje svijetu*, Glas Koncila, Zagreb, 2006., 35-59. Riječ je o iznimno vrijednoj knjizi na hrvatskom jeziku koja daje pregled razvoja karitativnog rada u povijesti.

mjerice u Švicarskoj (1901.), Austriji (1903.), Nizozemskoj (1914.), Mađarskoj (1931.), Luxemburgu (1932.), Hrvatskoj (1933.), Belgiji (1938.) itd.⁵ Prema tome, sve do 19. stoljeća u prakticanju milosrdne ljubavi u konkretnim kršćanskim zajednicama glavni se naglasak stavlja na milostinju. U životu većine kršćana i službene Crkve prevladavala je svijest da se ljubav prema Bogu i prema bližnjemu konkretno ostvaruje *preko milostinje*. Riječ je o pozivima na milostinju, a očekuje se da oni koji imaju više mogu također dati više. Stoga će s pravom papa Benedikt XVI. u svojoj nastupnoj enciklici „Deus caritas est. Bog je ljubav.“ (2005.) naglasiti da je svijest o organiziranom služenju najsiromašnijima Crkva imala od početka, a tijekom povijesti sačuvana je „osnovna jezgra: u zajednici ne smije biti takva siromaštva koje bilo komu uskraćuje dobra potrebna za dostojanstven život“.⁶

S druge strane, svijest o značenju socijalne dimenzije vjere prisutna je od početka kršćanstva i postupno se razvija pod teoretskim vidom. Tako crkveni Oci na svoj specifičan način ukazuju na važnost socijalne dimenzije vjere, a od sv. Tome Akvinskoga o toj će se tematici raspravljati unutar kreposti pravednosti te od 17. stoljeća unutar 7. zapovijedi Božje: ne ukradi. Možemo reći da su različiti oblici milosrdne ljubavi prisutni od početka u životu Crkve kako pod konkretnim tako i pod teoretskim vidom. Što je ljubav i milosrđe bilo konkretnije, to je Crkva bila autentičnija. Međutim, u 18. i posebno u 19. stoljeću dolazi do velikih promjena u načinu života i rada (industrijska revolucija...) koje Crkvu stavljaju pred temeljno pitanje: Može li se isključivo milostinjom odgovoriti na potrebe konkretna čovjeka, posebno radnika, koji je pod utjecajem liberalnog kapitalizma ugrožen u svojem ljudskom dostojanstvu? Već u prvoj polovici (Francuska), a posebno u drugoj polovici 19. stoljeća (Njemačka, Italija, Švicarska) počinju i teoretske rasprave o važnosti socijalnog pitanja. Vrijedi spomenuti da je jedanaest biskupa na Prvom vatikanskom koncilu postavilo *votum* da bi se Sabor trebao pozabaviti i socijalnim pitanjem. Budući da je Sabor prekinut (8. 12.

5 Usp. Đuro ZALAR, *Caritas – put Crkve. Kršćansko služenje svijetu*, 57.

6 BENEDIKT XVI., *Deus caritas est. Bog je ljubav* (25. XII. 2005.), Dokumenti 143, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2006., br. 20, 3 (dalje DCE).

1869. – 20. 10. 1870.), do rasprave nije došlo. Treba također naglasiti da je to vrijeme pontifikata pape Pija IX. (1846. – 1878.) u kojemu se Crkva našla u svojevrsnoj izolaciji. S papom Lavom XIII. (1878. – 1903.) dolazi do značajne promjene u odnosu Crkve prema zbivanjima u svijetu, Lav XIII. svojom enciklikom „*Rerum novarum*“ (15. 5. 1891.) omogućuje crkveno-teološku raspravu u odnosu na epohalne promjene koje mijenjaju sliku dotadašnjega svijeta. Tako Lav XIII. postavlja temelje organiziranog socijalnog nauka Crkve koji će u 20. stoljeću tražiti svoje legitimno mjesto u raspravama oko velikih pitanja u društvu koje se brzo mijenja.

Socijalni nauk Crkve razvija se na *matrici pravednosti*, a Katolička se Crkva u 20. stoljeću uključuje u traženje rješenja za brojne probleme s kojima se susreće suvremeni svijet. Na teoretskoj razini u prvi plan dolaze argumenti pravednosti jer se njima može utemeljeno raspravljati sa svim važnim društvenim čimbenicima koji određuju zbivanja u svijetu. Tako se dolazi do zanimljive situacije: milosrdna ljubav, to jest argumenti milosrđa, ostaju na unutarcrkvenom području, konkretiziraju se u razvoju kršćanskoga *caritasa*, a na matrici pravednosti razvija se socijalni nauk Crkve, to jest brojni socijalni dokumenti rimskih biskupa koji postaju nezaobilaznima u tumačenju društveno-političkih zbivanja u onome dijelu svijeta gdje žive i djeluju kršćani, katolici.

Drugi vatikanski koncil pobudit će dodatno zanimanje za crkveno-teološku misao u odnosu na zbivanja u svijetu, a postkoncilska previranja u Crkvi – posebno u Latinskoj Americi – inspirirala su papu Ivana Pavla II. za osobit doprinos socijalnom nauku Crkve. Uz tri iznimno važne socijalne enciklike: o značenju ljudskoga rada (*Laborem exercens. Radom čovjek*, 1981.), o problemima u istinskom razvoju čovjeka i društva (*Sollicitudo rei socialis. Socijalna skrb*, 1987.), te o analizi promjena nakon pada komunističkih sustava (*Centesimus annus. Stota godina*, 1991.) papa Ivan Pavao II. prigodom stote obljetnice prve socijalne enciklike „*Rerum novarum*“ (1891. – 1991.) proglasio je „Godinu socijalnog nauka Crkve“ i time dodatno osnažio značenje socijalnog nauka Crkve. Takav uspješan razvoj socijalnog nauka Crkve na neki je način okrunjen objavom

Kompendija socijalnog nauka Crkve (2004.)⁷ koji sažima socijalnu misao Katoličke Crkve 20. stoljeća, koja se temelji na matrici pravednosti. Je li s velikim socijalnom papom svetim Ivanom Pavlom II. završilo jedno razdoblje u kojemu se socijalno učenje Katoličke Crkve temeljilo uglavnom na matrici pravednosti? To je pitanje na koje nije u ovom trenutku moguće odgovoriti. U svakom slučaju, velike promjene u svijetu, koje su 80-ih godina 20. stoljeća započele globalizacijom, postavljaju nova pitanja s kojima se treba suočiti i socijalno učenje Katoličke Crkve. Naime, globalizacija 80-ih godina 20. stoljeća mijenja sliku svijeta i dotadašnjeg funkcioniranja i gospodarstva i društva kao takva. U odnosu na vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata situacija se pogoršava, a u svijetu dolazi do još većih razlika u odnosu razvijenih i nerazvijenih, i to na štetu nerazvijenih... U Europi je socijalna država oslabjela, a u svijetu 2008. godine dolazi do velike krize. Nakon toga svijet su uzdrmali ratovi, a velika izbjeglička i migrantska kriza (2016.) mijenja sliku dosadašnjega svijeta. To se, prije svega, odnosi *na način života u Europi*. U takvoj novoj situaciji dosadašnji socijalni govor Crkve sve više gubi na aktualnosti i značenju. Određeni pokazatelj toga jest da se posljednjih 10-ak godina sve manje govori i piše o socijalnom nauku Katoličke Crkve, i to ne samo u Hrvatskoj nego i u onim europskim zemljama gdje je socijalni nauk Crkve u drugoj polovici 20. stoljeća bio veoma aktualan i cijenjen (Austrija, Njemačka, Italija...).

Što činiti u takvoj situaciji? Ima li crkveno-teološki govor u odnosu na suvremena zbivanja u svijetu nešto specifično što će naši suvremenici prepoznati kao prihvatljivo i privlačno?⁸

Je li to poruka milosrđa koja je u pontifikatu pape Franje postala „gotovo središnjom porukom“, ne samo unutar Crkve nego i u odnosu na događanja u svijetu! Zatvara li se tako opet krug s početka kršćanstva: milosrđe – pravednost – milosrđe, odnosno je li potrebno u socijalnom učenju Crkve posvetiti veću pozornost odnosu milosr-

7 Usp. PAPINSKO VIJEĆE „IUSTITIA ET PAX“, *Kompendij socijalnog nauka Crkve* (29. VI. 2004.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005.

8 U tom kontekstu vidi veoma zanimljiv članak: Silvija MIGLES, *Evangelje milosrđa u našem svijetu: bit socijalnog nauka Crkve*, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije*, 144 (2016), br. 1, 36-42.

da i pravednosti i to ne samo unutarcrkvenoga života nego i u odnosu na zbivanja u svijetu? To su pitanja na koja nije lako dati odgovor, ali pitanja od kojih ne možemo pobjeći!

2. Benedikt XVI. unosi promjene u razvoj socijalnog nauka Crkve

Svi oni koji se na ovaj ili onaj način bave proučavanjem socijalnog nauka Crkve morali su se pitati: Zbog čega papa Ratzinger, po teološkoj struci dogmatičar, toliko pozornosti posvećuje socijalnom nauku Crkve? Ne samo to, nego kao teolog i izvrstan poznavatelj prilika u Katoličkoj Crkvi i svijetu *tumači ulogu i mjesto* socijalnog nauka Crkve u današnjem vremenu, i to više od svojih prethodnika! Od triju enciklika koje je objavio, prva i programatska „Deus caritas est. Bog je ljubav.“ (2005.) u središtu ima ljubav, a najvećim je dijelom posvećena socijalnoj tematici, dok u trećoj, isključivo socijalnoj, enciklici „Caritas in veritate. Ljubav u istini“ (2009.) daje značajan doprinos razvoju socijalnog nauka Crkve.

Odgovor na postavljena pitanja može se, barem djelomično, dobiti u knjizi „Posljednji razgovori s Peterom Seewaldom“.⁹ Riječ je o teologu Josephu Ratzingeru koji je prolazio zanimljiv teološki put na kojemu je, za razliku od mišljenja koje uglavnom prevladava, uvijek tražio teološku primjenu vjere na konkretan život. On se nije zadovoljavao, poput većine njemačkih teologa, temeljitim analizama već je od početka svojega teološkoga puta nastojao teorijom odgovoriti na zahtjeve konkretne prakse. Osim toga, dugogodišnja služba prefekta Kongregacije za nauk vjere u burnom postkoncilskom razdoblju¹⁰ omogućila mu je detaljan uvid u stanje cjelokupne Katoličke Crkve, a ne samo one u Europi. Iz tog iskustva mogao je dati svoj, smatram, iznimno važan doprinos razvoju socijalnog nauka Crkve koji će se, vjerojatno, više vrednovati tek u budućnosti.

9 Usp. BENEDIKT XVI., *Posljednji razgovori s Peterom Seewaldom*, Verbum, Split, 2016.

10 U ovom je kontekstu važno naglasiti da je kao pročelnik Kongregacije za nauk vjere sudjelovao u rješavanju veoma komplicirane situacije u Crkvi Latinske Amerike, a riječ je – zapravo – bila o tome kako se Katolička Crkva može i treba postaviti u odnosu na primjenu evanđelja u konkretnoj društveno-političkoj situaciji? Riječ je o primjeni socijalnog nauka Crkve na konkretnu situaciju u jednom specifičnom dijelu svijeta.

Tako je svoj pontifikat započeo enciklikom „Deus caritas est. Bog je ljubav.“ (2005.) tumačeći u prvome dijelu „neke temeljne činjenice o ljubavi koju Bog, na tajanstven i besplatan način, daje čovjeku, zajedno s dubokom povezanošću te ljubavi sa stvarnošću ljudske ljubavi“.¹¹ Drugi je dio¹² zapravo posvećen konkretizaciji ljubavi prema Bogu i prema bližnjemu u kršćanskom caritasu. Znakovito je da se u tom dijelu, kada tumači opravdanje kršćanskoga caritasa i u današnje vrijeme, bavi pitanjem odnosa *pravednosti i ljubavi*,¹³ tumačeći ulogu socijalnog nauka Crkve u odnosu na ustrojstvo društva. Suprotstavlja se marksističkom prigovoru kako siromašni „ne bi trebali djela ljubavi, već pravednost“,¹⁴ jer se prema marksistima tako štiti postojeći nepravedni poredak. Benedikt XVI. naglašava da se i Crkva, istina ponešto prekasno, krajem 19. stoljeća uključila u borbu za pravedan ustroj društva. No uloga Crkve, odnosno socijalnog nauka Crkve, nije konkretno uređenje društva i države prema pravednosti. To je zadaća politike, a uloga socijalnog nauka Crkve jest „pridonijeti čišćenju razuma i pridonijeti da se, ovdje i sada, spoznaje i ostvaruje ono što je pravedno“.¹⁵ Dakle, ne ostati na margini borbe za pravednost već pružiti, „putem čišćenja razuma i putem etičke formacije, svoj specifični doprinos za razumijevanje i političko ostvarenje zahtjeva pravednosti“.¹⁶

Nakon što je u svojoj prvoj i nastupnoj enciklici „Deus caritas est. Bog je ljubav.“ ukazao na razliku između pravednosti i ljubavi te na značenje ljubavi u socijalnom nauku Crkve, u svojoj socijalnoj enciklici „Caritas in veritate. Ljubav u istini“ Benedikt XVI. ide korak dalje te ljubav označuje kao „najizvrsniji put socijalnog nauka Crkve“. Ljubav nije samo temeljno načelo odnosa na mikro-razini (prijatelji, obitelj, manje skupine) nego mjerodavno načelo

11 DCE, br. 1, 6. Riječ je napose o još uvijek za kršćane „veoma osjetljivom“ pojmu ljubavi kao *erosa*.

12 Usp. DCE, br. 19-42, 33-69.

13 Usp. *Isto*, br. 26-29, 40-48.

14 *Isto*, br. 26, 40. Drugim riječima, prema marksistima, karitativno djelovanje pridonosi očuvanju postojećih odnosa u društvu, a istodobno priječi uspostavu pravednog društvenog poretka.

15 *Isto*, br. 28, 44.

16 *Isto*, br. 28, 45.

na makrorazini, to jest „načelo društvenih, ekonomskih i političkih odnosa“.¹⁷

Papa Ratzinger *povezuje* ljubav i istinu u životu naglašavajući kako svi ljudi dobre volje posjeduju snagu ljubavi i istine, a „ljubav i istina nikad ih ne napuštaju, budući da ih je Bog kao poziv upisao u srce i um svakoga čovjeka“.¹⁸ Prema papi Ratzingeru, socijalni je nauk Crkve „ljubav u istini u društvenim pitanjima“ (*caritas in veritate in re sociali*): navještaj Kristove istine u društvu. ... I razvoj, i društveno blagostanje, i traganje za primjerenim rješenjima ozbiljnih društveno-ekonomskih problema koji pogađaju čovječanstvo potrebiti su istine“.¹⁹

Zašto ljubav i zašto istina? Ljubav otvara put dijalogu, a istina omogućuje prihvaćanje trenutačne situacije.²⁰ To pridonosi promjeni načina mišljenja i djelovanja, drugim riječima, promjeni mentaliteta.

Koji je odnos pravednosti i ljubavi prema Benediktu XVI.? Pravednost „je prvenstveni put ljubavi“... a ljubav, „s jedne strane, zahtijeva pravednost: priznavanje i poštivanje legitimnih prava pojedinaca i naroda“... no ljubav „nadvisuje pravednost, dopunjujući je u logici dara i praštanja. ‘Zemaljski grad’ ne promiču samo odnosi prava i dužnosti, nego, još više i još preče, odnosi velikodušne besplatnosti, milosrđa i zajedništva.“²¹

Ovdje ne možemo ulaziti u tumačenje „načela besplatnosti“ i „logike dara“,²² ali naglašavam da papa Benedikt ide korak dalje od Ivana Pavla II. koji u enciklici „Centesimus annus. Stota godina“ ističe tri važna subjekta za funkcioniranje sustava, a to su tržište, država i civilno društvo, a pritom naglašava da je ekonomija besplatnosti i bratstva prikladna za civilno društvo.²³ Prema papi Benediktu

17 CV, br. 2, 6.

18 Isto, br. 1, 5.

19 Isto, br. 5, 9.

20 „Ljubav je *logos* koji stvara dija-log(os), a time i komunikaciju i zajedništvo. Pomažući ljudima da iziđu iz svojih subjektivnih mišljenja i dojmova, istina ih privoljuje da iziđu ponekad iz kulturalnih i povijesnih uvjetovanosti i susretnu se u prosuđivanju vrijednosti i biti stvari.“ Isto.

21 Isto, br. 16, 11.

22 O tome više u: Špiro MARASOVIĆ, Suradnja i besplatnost kao odgovor na krizu u Caritas in veritate, u: Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ (ur.), *Ljubav u istini u društvenim pitanjima*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012., 103-128.

23 Usp. CV, br. 38, 63. Papa Benedikt XVI. ovdje citira Ivana Pavla II., *Centesimus annus. Stota godina.*, br. 35, u kojem papa Wojtyła naglašava da nakon pada komunističkih sustava (1989. –

XVI., ne samo u civilnom društvu nego i u tržištu i u državi mora biti „nazočan vid bratske uzajamnosti. U vremenu globalizacije, ekonomska djelatnost ne može ne voditi računa o besplatnosti, koja nosi i hrani solidarnost te odgovornost za pravednost i zajedničko dobro u njezinim različitim subjektima i protagonistima... Ako se nekoć i smatralo da je najprije potrebno ostvariti pravednost, a da će besplatnost nadoći poslije, kao njezina dopuna, danas treba reći da se čak ni pravednost ne može ostvariti bez besplatnosti.“²⁴

Nije potrebno naglašavati da ovakvo tumačenje socijalnog nauka Crkve, u odnosu na društveno-gospodarski, nailazi na nerazumijevanje i protivljenje vladajućih gospodarskih i političkih struktura. To je i razumljivo jer se to ne uklapa u prevladavajući *mainstream* u gospodarstvu, u politici, općenito u javnosti, ali i u određene katoličke krugove za Zapadu i u SAD-u.

Znakovito je, naglašava Walter Kasper, još jedan dogmatičar koji tumači socijalni nauk Crkve, da socijalne „enciklike papa nisu se zaustavile na trajno aktualnom zahtjevu pravednosti. Uvijek su ukazivale na to da su potrebne oči ljubavi i milosrđa da bi se uopće moglo najprije pravovremeno uvidjeti nove socijalne poteškoće i izazove, i da tek ljubav pruža potrebnu pogonsku snagu za djelotvorno pristupanje teškim situacijama i za njihovo prevladavanje.“²⁵

3. Papa Franjo i milosrđe u socijalnom nauku Crkve

Nakon četiri godine pontifikata može se reći da papa Franjo upravo očima ljubavi i milosrđa snažno i bez kalkulacija upire prstom u sve veće socijalne poteškoće i izazove svijeta u kojemu živimo. Kako su i nauk i djelovanje pape Bergoglia iznimno dobro prihvaćeni u svijetu, u civilnom prostoru, opravdano je pitanje: Ima li i, ako da, kakav je utjecaj pape Franje na razvoj i primjenu socijalnog nauka Crkve u današnjem globaliziranom svijetu? S jedne strane,

1990.) nije više alternativa komunistički model gospodarstva, to jest državni kapitalizam, nego „društvo slobodnoga rada, poduzetništva i participacije. Takvo se društvo ne protivi tržištu, ali zahtijeva da ga prikladno nadziru društvene snage i država.“ IVAN PAVAO II., *Centesimus annus. Stoga godina*, Koncil 5, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., br. 25, 42.

24 CV, br. 38, 63.

25 Walter KASPER, *Milosrđe. Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskoga života*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., 239.

može se zaključiti da se većina tema kojima se bavi na ovaj ili onaj način odnose na socijalni nauk Crkve bilo unutar same Crkve bilo u odnosu na svijet u kojemu živimo. S druge strane, papa Franjo iznimno malo spominje sam naziv socijalni nauk Crkve kao i socijalnu tematiku kao takvu, a kojom se uglavnom bavi i na kojoj „na svoj specifičan način“ inzistira. Kao da „zaobilazi“ spominjati socijalni nauk Crkve premda se iz literature koja se bavi njegovim životom prije nego što je izabran za rimskoga biskupa jasno vidi da se tom temom izričito bavio, odnosno da je na temelju postkoncilskoga socijalnog nauka velikim dijelom i on sam kao biskup djelovao.

Bez obzira na takav mogući vanjski privid, smatram da se kako sam nauk u temeljnim postavkama tako, još vidljivije, konkretno djelovanje pape Franje velikim dijelom oslanjanju upravo na postkoncilsko socijalno učenje rimskih biskupa kojemu on, koji dolazi iz Latinske Amerike, daje svoj specifičan doprinos. Poseban se doprinos prije svega odnosi na poruku milosrđa koja je na osobit način došla do izražaja u „Izvanrednom jubileju milosrđa“ tijekom kojega se u crkveno-teološkim krugovima počelo više raspravljati i o odnosu milosrđa i pravednosti. Za temu je ovoga rada znakovito da autori pokušavaju u nauku i djelovanju pape Franje pronaći poticaje za socijalni nauk Crkve. Tako Andrea Torielli i Giacomo Galeazzi, u *Predgovoru* knjige „Ova ekonomija ubija“, pišu kako velika protivljenja onome što papa Franjo piše i govori, posebno određenih gospodarskih krugova u SAD-u, ukazuju na to da ih je papa Franjo na neki način uzdrmao u njihovu dosadašnjem tumačenju djelovanja Crkve u društvu, a posebno u njihovu tumačenju socijalnog nauka Crkve. Njima smeta „što tako često govori o siromaštvu, što kritizira idolopoklonstvo novca na kojemu se, kako se čini, sve više temelje naša društva s već ograničenim suverenitetom. Preosjetljivost s kojom neki krugovi, pa tako i katolički, interveniraju kako bi stišali raspravu, a katkada – primjerice u SAD-u – i ismijavali biskupe koji se usuđuju podići glas o socijalnim temama, o imigraciji, o siromaš-

tvu, ukazuju na uznemirenost zbog moguće promjene. Uznemirenost zbog jednog pape koji iznova afirmira socijalni nauk Crkve.²⁶

U čemu to papa Franjo afirmira socijalni nauk Crkve? Jedna od tema svakako je *milosrđe* koje se, smatram, logički nastavlja na temu ljubavi kao „najizvršniji put socijalnog nauka Crkve“, kako je to ustvrdio Benedikt XVI.²⁷ Papa Franjo to ne čini takvim teološkim rječnikom kao što to čini papa Ratzinger, ali njegove riječi prodiru možda i dalje u društvenom i crkvenom životu od uobičajena teološkoga govora. Na teologiji i teozima, a posebno onima koji se bave socijalnim naukom Crkve, odnosno socijalnom etikom, zadatak je njegove poruke uklopiti u razvoj socijalnog nauka Crkve.

Vatikanist Andrea Tornielli, dobar poznavatelj života i učenja pape Bergoglia, naglašava da, stavljajući u središte poruku milosrđa, papa Franjo šalje poruku i Crkvi i svijetu u kojem živimo. Riječ je o licu „Crkve koja ljudima ne spočitava njihove slabosti i njihove rane, nego ih liječi lijekom milosrđa“. Riječ je o „društvu koje nas navikava da sve manje shvaćamo svoje odgovornosti i da u skladu s njima postupamo: ta uvijek griješe drugi. Nemoralni su uvijek drugi, kriv je uvijek netko drugi, a mi nikada... Posrijedi je stav koji je uvijek spreman osuđivati, a puno manje prihvaćati. Uvijek s namjerom osuditi, a ne suosjećajno se prignuti nad bijedom čovječanstva.“²⁸

U ovim riječima – mislima – nazire se odgovor na pitanje: Zašto je u današnje vrijeme važno tematizirati iznova milosrđe kako u crkvenom tako i u društvenom životu? Stavljajući naglasak na tematiku milosrđa, papa Franjo nastavlja razvijati temu koju su započeli njegovi prethodnici od Ivana XXIII. preko Pavla VI. do Ivana Pavla II. i Benedikta XVI.

Važno mjesto u razvoju koncilske i postkoncilske *poruke milosrđa* zauzima papa Ivan Pavao II., koji je imao iskustvo Drugoga svjetskog rata – nacizma i komunizma. Znakovito je da njegova druga enciklika nosi naslov „Bogat milosrđem. Dives in misericor-

26 Andrea TORNIELLI – Giacomo GALEAZZI, *Papa Franjo. Ova ekonomija ubija.*, Verbum, Split, 2015., 11.

27 CV, br. 2, 6.

28 Papa FRANJO, *Božje je ime milosrđe*, Razgovor s Andreom Torniellijem, 9-10.

dia“ (1980.)²⁹ te da je prvu nedjelju poslije Uskrsa proglasio Nedjeljom milosrđa, a u Svetoj godini 2000. kao prvu u novom tisućljeću proglasio svetom s. Faustinu Kowalsku. Za razumijevanje odnosa milosrđa i pravednosti u socijalnom nauku Crkve veoma su važne misli Ivana Pavla II. u „*Dives in misericordia*“, premda to što je tamo naznačeno nije kasnije konkretnije primijenjeno u socijalnim dokumentima svetog Ivana Pavla II. No to, ipak, i danas ostaje kao inspiracija za daljnju razradu tematike. Ivan Pavao II. se pita: Je li dovoljna pravednost? Konstatira kako se u suvremenom svijetu probudio osjećaj pravednosti, što je uvidjela i Crkva koja u 20. stoljeću u svojem socijalnom nauku „osvjetljuje različite vidove pravednosti kakvu zahtijeva život ljudi i društva“.³⁰ Međutim, pravednost je u suvremenom svijetu često zloupotrijebljena. Stoga iskustvo „prošlosti i sadašnjosti pokazuje da pravednost nije dovoljna sama sebi“ i da može dovesti do toga da je najveće pravo najveća nepravda (*summum ius, summa iniuria*). Ta tvrdnja ne umanjuje značenje pravednosti već pokazuje kako su potrebne „dublje snage duha koje uvjetuju sam poredak pravednosti“.³¹

Ivan Pavao II. svjestan je toga da se u društvenom životu milosrđe shvaća kao jednostran čin ili postupak, koji pretpostavlja i zadržava odstojanje između onoga koji dobro čini i onoga koji je time obdaren. Iz takvog ljudskog razumijevanja milosrđa „proističe zahtjev da se međuljudski i društveni odnosi oslobode milosrđa i zasnivaju jedino na pravednosti“.³² Takvo razumijevanje milosrđa i pravednosti razlikuje se od istinskog kršćanskog milosrđa koje je „u nekom smislu, *najsavršenije utjelovljenje* ‘jednakosti’ među ljudima, pa stoga i *najsavršenije utjelovljenje pravednosti* ukoliko i ona u svome djelokrugu teži istom učinku“.³³ Istina, jednakost koju uspostavlja pravednost ograničava se na izvanjska dobra, dok ljubav

29 Usp. PAPA IVAN PAVAO II., *Bogat milosrđem. Dives in misericordia* (30. studenoga 1980.), KS dokumenti 61, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994.² (dalje: DM).

30 PAPA IVAN PAVAO II., *Bogat milosrđem. Dives in misericordia*, br. 12, 37.

31 *Isto*, br. 12, 38.

32 *Isto*, br. 14, 45.

33 *Isto*.

i milosrđe omogućuju „da se ljudi međusobno susreću u vrednoti samoga čovjeka, i to s dostojanstvom koje je njemu vlastito“.³⁴

Papa Franjo ne obrađuje tematiku milosrdne ljubavi pod teološkim vidom nego ju nastoji konkretizirati u crkvenom i društvenom životu. To na osobit način čini u odnosu na siromašne tako da je, uz milosrđe, za papu Franju – možda i središnja tema pontifikata – ona o siromašnima i njihovu položaju u današnjem svijetu. Zbog te teme, na kojoj inzistira od početka pontifikata, prozvan je „marksistom“, „komunistom“ i „pauperistom“. Siromaštvo u svijetu vezano je uz tematiku pravednosti, odnosno nepravde, kao i uz temu milosrđa. Na osobit je način vezano uz gospodarske sustave i globalizaciju koja stvara sve veće nejednakosti u svijetu. Autori primjećuju da se oko pitanja siromaštva „igra jedna od najvažnijih utakmica njegova pontifikata“.³⁵

U Buli najave izvanrednog jubileja milosrđa „*Misericordiae vultus*“ papa Franjo govori o odnosu pravednosti i milosrđa naglašavajući da pravednost i milosrđe „nisu dvije oprečne stvarnosti, već dvije dimenzije jedne stvarnosti koja se postupno razvija, sve dok ne postigne svoj vrhunac u punini ljubavi“.³⁶ Premda se čini kako papa Franjo uglavnom govori o milosrđu, njegove riječi i stil života traže da se u svijetu premisli odnos pravednosti i milosrđa. Riječ je o parenetskom, poticajnom stilu govora!

Takav *svjedočki stil i govor* pape Franje osvaja ljude, privlačan je medijima, a političari i svjetski moćnici ne mogu ostati ravnodušni posebno kada papa Bergoglio bez ikakva ustručavanja i okolišanja ukazuje na uzroke siromaštva u svijetu, na „ekonomiju isključivanja“. Danas „moramo također reći ‘ne’ ekonomiji isključivanja i nejednakosti. Ta ekonomija ubija. Kako je moguće da nije vijest kako je stari beskućnik na ulici umro od hladnoće, a da je vijest kako je vrijednost burze pala za dva boda.“³⁷ U tom kontekstu Papa govori

34 *Isto*.

35 Andrea TORNIELLI – Giacomo GALEAZZI, *Papa Franjo. Ova ekonomija ubija*, 11.

36 Usp. Papa FRANJO, *Misericordiae vultus. Lice milosrđa. Bula najave Izvanrednog jubileja milosrđa* (11. travnja 2015.), KS dokumenti 168, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., br. 20, 29 (dalje: MV).

37 Papa FRANJO, *Evangelii gaudium. Radost evanđelja* (24. XI. 2013.), Dokumenti 163, Kršćanska sadašnjost, br. 53, 47 (dalje: EG).

o „kulturi odbacivanja“. Riječ je o „isključivanju“ koje je još gore od onoga kada čovjek nema posao. Isključeni „ne postaju samo građani drugoga reda, niži sloj, ljudi na periferiji, obespravljani, oni više nisu njegov dio. Isključeni nisu samo ‘izrabljeni’, već su otpaci, ‘viškovi’.“³⁸

Papa Franjo potiče na razmišljanje i na djelovanje kako u osobnom, vjerskom tako i u društveno-političkom životu. Njegove riječi djeluju uvjerljivo: „Postoje trenutci u kojima smo pozvani još snažnije usmjeriti svoj pogled na milosrđe, kako bismo sami postali djelotvornim znakom Očeva djelovanja. Zbog toga sam proglasio *Izvanredni jubilej milosrđa* kao posebno vrijeme za Crkvu, kako bi svjedočenje vjernika bilo snažnije i plodonosnije.“³⁹ I nastavlja: „Kako samo želim da nadolazeće godine budu prožete milosrđem, da bismo išli ususret svakoj osobi, noseći Božju dobrotu i nježnost!“⁴⁰

Zaključak

Činjenica jest da je „Izvanredni jubilej milosrđa“ u Crkvi i u teologiji potaknuo brojne rasprave o tematici milosrđa u različitim vidovima. To se, gotovo, nije mogli izbjeći jer je papa Franjo svojim specifičnim i prepoznatljivim stilom tu tematiku stavio u središte svojega pontifikata. Kako je njegov govor pretežito poticajan, pa i onda kada govori o veoma složenim teološkim pitanjima, zadaća je teologa istraživati i tako svojim radom pridonositi istinskom razvoju ne samo teologije nego i crkvenoga života. Papa Franjo više je puta naglasio važnost teologa u traženju odgovora na brojna i veoma zamršena pitanja u odnosu na vjerski, etičko-moralni i svekoliki život vjernika u suvremenom svijetu koji se brzo mijenja. Papa Bergoglio poziva na preuzimanje inicijative⁴¹ na različitim područjima u Crkvi, ali i u odnosu na svijet u kojemu živimo. On poziva zajednicu Crkve, to znači sve njezine članove pa tako i teologe, da preuzmu inicijativu, uključe se i traže one koji su „daleko“ i na „rubovima“. „Usuditi se preuzeti

38 Isto, br. 53, 48.

39 MV, br. 3, 6.

40 Isto, br. 5, 9.

41 Usp. EV, br. 24, 23-25.

inicijativu⁴² jedan je od preduvjeta za uspjeh u evangelizaciji, ali i u teološkim raspravama oko važnih pitanja današnjega vremena.

Od kraja 19. stoljeća socijalni nauk Katoličke Crkve prolazio je različite faze razvoja nastojeći uvijek doprinijeti pravednijem razvoju čovjeka i društva u kojemu čovjek živi. Nekada je to bilo uspješnije, a nekada manje uspješno. Pri kraju 20. i na početku 21. stoljeća kao da je „izgubio dah“ u odnosu na sve brojnije izazove koje sa sobom nosi suvremeno društvo u kojemu se čovjek kao pojedinac, ali i kao član obitelji te član naroda i određenoga društva, sve teže snalazi. Nije li došlo vrijeme da se „preuzme inicijativa“ i pokuša na matrici pravednosti i milosrđa odvažnije ponuditi svoj doprinos razvoju društva! Premda to nije razradio, papa Ivan Pavao II. naznačio je put naglasivši da „milosrđe postaje prijeko potrebno počelo da se među ljudima *oblikuju* uzajamni odnosi u duhu dubokog poštovanja prema svemu što je ljudsko i u duhu međusobnog bratstva“.⁴³ Proizlazi da je za sam poredak pravednosti potrebno milosrđe kao dublja snaga duha koja oblikuje odnose međusobnog poštovanja i bratstva. Upravo misao milosrđa i ljubavi dalje razrađuje papa Benedikt XVI. naglašavajući kako je za ostvarenje pravednosti u suvremenom svijetu potrebna milosrdna ljubav koja se ostvaruje prema načelu besplatnosti i logici dara.⁴⁴ Znakovitom definicijom socijalnog nauka Crkve – „ljubav u istini u društvenim pitanjima“⁴⁵ – papa Ratzinger naznačio je put kojim bi se u budućnosti mogao razvijati socijalni nauk Crkve. Prema papi Benediktu XVI., socijalni „nauk Crkve drži da se autentični ljudski odnosi prijateljstva i društvenosti, solidarnosti i uzajamnosti mogu živjeti i unutar ekonomske djelatnosti, a ne samo izvan nje ili ‘nakon’ nje“... Stoga i u „*tržišnim odnosima, načelo besplatnosti i logika dara, kao izraz bratstva, smiju i moraju naći svoje mjesto unutar redovite ekonomske djelatnosti*. To je zahtjev čovjeka u ovome sadašnjem času, ali i zahtjev same logike ekonomije; na posljatku, zahtjev ljubavi i istine.“⁴⁶

42 *Isto*, br. 24, 24.

43 *DM*, br. 14, 45-46.

44 *Usp. CV*, br. 34-38, 55-64.

45 *CV*, br. 2, 6.

46 *Isto*, br. 36, 60-61.

MERCY AND JUSTICE IN THE SOCIAL DOCTRINE OF THE CHURCH

Abstract

The Extraordinary Jubilee of Mercy (8 December 2015 – 20 November 2016) has stimulated numerous debates about the relation of mercy to Church life. In the article “Mercy and Justice in the Social Doctrine of the Church” the author deals with the less developed issue of relating mercy and righteousness in the social teaching of the Catholic Church. The present social teaching of the Church was largely based on the ‘matrix of righteousness’ and its contribution to social events limited largely to arguments related to righteousness. Although until recent times the theme of mercy was not significantly present in the social documents of the Church, the author shows that the relationship of mercy and justice is justified, emphasizing that this will in the future be one of the most important topics in the development of the Church’s social teaching. The first point, “Merciful love – Righteousness – Mercy”, shows that also from the historical point of view of the development of the social dimension of faith, the possible linkage of mercy and justice in the social teaching of the Church is possible. The second point, “Benedict XVI introduces changes in the development of the Social Doctrine of the Church”, discusses the extraordinary contribution of Pope Ratzinger to the importance of the merciful love in the social teaching of the Church. In the third point, “Pope Francis and Mercy in the Social Doctrine of the Church”, the contribution of Pope Francis is discussed. For Pope Francis, mercy is one of the central themes of his pontificate. Since recently interest in the social teaching of the Church has diminished, the author concludes that it is time to ‘take the initiative’ and try to offer more courageously social themes for the contemporary person, commencing from the matrix of justice and mercy.

Key words: the social doctrine of the Church, mercy, justice, poverty, love of truth in social affairs, the principle of gratuitousness.